

ŞE 4141 Rulo: Türk ve İslam Eserleri Müzesinde Kūfî Bir Kur'an Elyazması*

ESRA GÖZELER

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Ankara University Faculty of Divinity, Turkey
egozeler@divinity.ankara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5439-9887>

Öz

Bu makale Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Şam Evrakları Koleksiyonunda ŞE 4141 Rulo envanter numarasıyla kayıtlı Kur'an elyazmasının neşri ve incelemesidir. *Kūfî* hatlı bu parşömen Kur'an elyazması yaygın olanlardan farklı olarak rulo formdadır. Rulo 82 cm uzunluğunda, 14 cm genişliğinde tek parçadır. Parşömen rulonun her iki yüzünde de Kur'an metni yazılıdır. Elyazmanın her bir yüzünde 92 satır bulunmaktadır. Parşömenin başında ve sonunda dikişler olması devam eden bir metnin ara parçası olduğunu göstermektedir. Elyazmanın 1a yüzü 7/el-A'râf: 104-137. ayetleri; 1b yüzü 7/el-A'râf:180-206. ayetleri içermektedir. Metnin ana mürekkep rengi kahverengidir. Makale bu elyazmasını muhteva, kodikoloji, imla, ayet sonu işaretleri ve süsleme özellikleri çerçevesinde analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Elyazmaları, TİEM, Şam Evrakı, ŞE 4141 Rulo, *Kūfî*.

ŞE 4141 Rulo (Rotulus): A Kufic Qur'anic Manuscript at the Museum of Turkish and Islamic Arts

Abstract

Among the treasures of the Istanbul Museum of Turkish and Islamic Arts (TİEM) is a rotulus Qur'an manuscript, kept under the call number ŞE 4141 Rulo. It is one of the Qur'anic manuscripts held at the Damascus Documents. The parchment manuscript, measuring 82 cm (height) x 14 cm (width), is a Kufic one and in a rotulus form. It contains 92 lines of Qur'anic verses on each side. The rotulus piece has stitches above and below. This means that it is a connecting piece of a continuing text. 1a side contains Q.7:104-137 and 1b side includes Q.7:180-206. The main ink is brownish. This article presents an edition of this manuscript and an analysis of content, codicology, orthography, verse separators, and decoration.

Keywords: Qur'anic Manuscripts, TİEM, Damascus Documents, ŞE 4141 Rulo (Rotulus), Kufic.

Giriş¹

Kur'an elyazmalarının neşrini konu edinen ilk araştırma 241 yıl önce yapıldı. Alman şarkiyatçı Jakob Georg Christian Adler'in (1756-1834) Latince kaleme aldığı bu eser² Batıda Arapça paleografinin temeli olarak kabul edilmektedir.³ Adler'in akademik çalışmaları özellikle 1780 ve 1782 yılları arasında Arapça üzerine odaklanmıştır. Bu dönemde Adler, Kopenhag'dan bir davet almış ve kısa bir süre önce buranın Kraliyet Kütüphanesine Abbâsî zamanından kadim Kur'an elyazmalarının katılmış olması onun ilgisini çekmiştir.⁴ Böylece Adler 1780 yılında Kopenhag Kraliyet Kütüphanesinde bugün Cod. Arab. 36-42 şeklinde kayıtlı *Kūfî* Kur'an elyazmalarını Abraham Hinckelmann'ın (1652-1695) bastığı Kur'an metni (Hamburg, 1694) ile karşılaştırarak neşretmiştir.⁵ Bu özelliğiyle bu çalışma, Kur'an elyazmalarını incelemede bir yöntem geliştirmiştir. İlk olması sebebiyle aşağıda bu neşirden bir örneğe yer verilmiştir:⁶

MS.	Hinkelmann.	MS.	Hinkelmann.
	<i>Surat LIX.</i>	9.	رظاهسرا وظهرا
17.	العالمين العليمين	10.	اخر اكم اخرجكم
18.	عاقبتهما عاقبتهما	10. 12. et 13.	يا ايها
	خالدنين خالدنين	10. bis	المومنين المومنين
19.	ينا عجبها يايها		مهاجرات مهاجرات
20.	الفاسقون الغيبون		باينانين باينانين
21.	اصحاب اصحاب		راسلوا راسلوا
	الفائزون الغيرون		واليسلوا واليسلوا
22.	خاشعا خاشعا	11.	اخر اكم اخرجكم

Adler'den sonra İtalyan şarkiyatçı Michele Amari (1806-1889) ismiyle karşılaşıyoruz. Amari, Paris Kraliyet Kütüphanesi için katalog hazırladığı

* Bu makalede Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) tarafından verilen elyazma görsellerinden faydalandım. Nazik destekleri için TİEM Müdürlüğüne ve yetkililerine teşekkür ediyorum. Kur'an elyazmaları, Kur'an ve Mushaf tarihi araştırmaları alanında bizlere sundukları değerli destekler için Tayyar Altıkulaç Hocamıza şükranlarımı sunuyorum. Makale yazım sürecinin çeşitli aşamalarında kıymetli tashihi, katkı ve değerlendirmelerde bulunan Michael Marx, Recep Gürkan Göktaş, Tuba Kardeşahin, Ayşenur Elif Ünal ve Abdulvahap Kösesoy'a teşekkür ediyorum.

¹ Bu bölümdeki Kur'an elyazmalarının neşrine dair araştırmaların (1999 yılına kadar) kronolojik takibi için Alba Fedeli'nin çalışmasına müracaat ettim. Bkz. Alba Fedeli, "Early Qur'anic Manuscripts, Their Text, and the Alphonse Mingana Papers Held in the Department of Special Collections of the University of Birmingham," (doktora tezi), 3-17. Bir değerlendirme için ayrıca bkz. Michael Marx, "Introduction," 6.

² Jakob Georg Christian Adler, *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani exhibentium in bibliotheca regia Hafniensi et ex iisdem de scriptura cufica Arabum observationes novae.*

³ Ronny Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler (1756-1834) and His Books," 285.

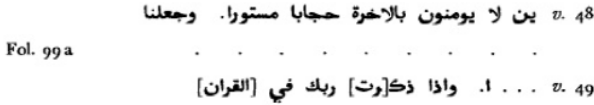
⁴ Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler," 284-285.

⁵ Vollandt, "Jakob Georg Christian Adler," 285.

⁶ Adler, *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani*, 25.

dönemde bazı Kur'an elyazmalarını ve Kur'an metninin tarihini incelemiştir. Fransız Akademisine sunduğu bu incelemesinde örneğin kıraatlerin, *Kūfî* karakterli Kur'an elyazmalarında belirtilmediğini tespit etmiştir.⁷ *Hicāzî* tanımlamasının İbnu'n-Nedîm'in (ö.385/995 [?]) "Mekke ve Medine elyazısındaki eliflerde, elin sağa doğru bir hareketi, uzun keşîdeler ve hafif eğik bir form vardır" açıklamasına dayanılarak Amari tarafından geliştirilmiş olduğu belirtilmiştir.⁸

Batıda Kur'an tarihi araştırmalarının kurucu ismi kabul edilen Theodor Nöldeke'nin (1836-1930) Berlin ve Gotha'da bulunan elyazmalarını kullandığı bilinmektedir. Yirminci yüzyılın hemen başında Kahire Hîdîviyye Kütüphanesi⁹ müdürü Bernhard Moritz (1859-1939) Kur'an elyazmalarının tıpkı basımlarını da içeren Arapça paleografi üzerine bir çalışma yayınlamıştır.¹⁰ Moritz'in çalışmasından sonra Alphonse Mingana (1878-1937) ve Sami Dilleri uzmanı Agnes Smith Lewis (1843-1926) *palimpsest* özellikli *Kūfî* Kur'an elyazma sayfalarını birlikte neşretmişlerdir. Mingana ve Lewis bu elyazmalarının Hz. Osman öncesi olduğunu düşünmektedir. Buna dair analizleri imla, kıraat ve paleografiyi içermektedir. Çalışmada elyazmaların görselleri de bulunmaktadır. Neşir yönteminine dair aşağıda yer alan örnek okunamayan yerlerin boş bırakıldığını veya köşeli parantez içine alındığını göstermektedir:¹¹

Kur'an elyazmaları araştırmaları alanında Gotthelf Bergsträßer'in (1886-1933) projesi bir dönüm noktasıdır.¹² O, ulaşılabilen kadim Kur'an elyazmalarının sunduğu verilere dayanarak Kur'an metninin tarihini incelemeyi amaçlamıştır. Bergsträßer'in projesi öğrencisi Otto Pretzl (1893-1941) tarafından devam ettirilmiştir. Bu araştırmalar *Geschichte des Qorāns'*ın Kur'an metninin tarihini inceleyen üçüncü cildinde takip edilebilir.

⁷ Fedeli, "Early Qur'anic Manuscripts," 9.

⁸ Michael Marx, "British Kütüphanesi'nde Bulunan Or. 2165 No'lu Elyazması Hakkında Tetkikler," 280.

⁹ Bugünkü ismiyle Dârü'l-Kutubi'l-Mışriyye.

¹⁰ Bernhard Moritz, *Arabic Palaeography: A Collection of Arabic Texts from the First Century of the Hidjra till the Year 1000*.

¹¹ Alphonse Mingana ve Agnes Smith Lewis, *Leaves from Three Ancient Qurāns Possibly Pre-'Othmānic with a List of Their Variants*, 58. Ayrıca bkz. Alba Fedeli, "Mingana and the Manuscript of Mrs. Agnes Smith Lewis, One Century Later"; Sümeyye Güven, "Qur'anic Studies in the British Orientalist Tradition: The Case of Alphonse Mingana," (yüksek lisans tezi).

¹² Gotthelf Bergsträßer, *Plan eines Apparatus Criticus zum Koran*.

Kadim Kur'an elyazmalarının özelliklerine dair ilk çalışmalardan bir diğeri Arthur Jeffery (1892-1959) ve Isaac Mendelsohn'ın (1898-1965) Semerkand Mushafını inceledikleri araştırmadır. Makalede Mushaf muhteva, hat (*Kūfî*), ayet sonu işaretleri ve imla özellikleri çerçevesinde detaylı ele alınmıştır. İmlâ özellikleri Kahire Mushafı ve ed-Dānî'nin (ö.444/1053) *el-Muḳni'* eseriyle karşılaştırılarak açıklanmıştır. Aşağıda bu tahlilden dört örnek sunulmuştur:

1. Hattın kendine özgü özellikleri vardır. Bazen [elyazmasının] *Kāf* harfi *Ṭā'* harfinden zor ayırt edilmektedir. 'Ayn hem ortada hem de sonda [yazıldığında] baş kısmı açık olabilmektedir. Bazen de başta veya sonda [yazıldığında] şaşırtıcı bir şekilde \sphericalangle formundadır. *Hemzenin* kürsüleri oldukça belirsizdir. *Yā'* sonda [yazıldığında] genellikle beklediğimiz gibi sola dönüktür (على) veya Urduca yazımda yaygın olduğu şekilde sağa dönüktür (على).¹³
2. II, 102 [2/el-Baḳara:102]. Kūfî sisteme [ayet sonlarının belirlenmesinde Kufe kurrasının yaklaşımına] göre ayet sonu olan *ya'lemüne* değil *ḫalākin* işaretlidir. Kahire Mushafı'nda ج durak işareti vardır; Secāvendî sistemine [Secāvendî'nin belirlediği Kur'an'daki vakıf yerlerine] göre ise قف durak işareti bulunur.¹⁴
3. II, 25 [2/el-Baḳara:25]. [Elyazmada] *Muḳni'*in aksine جنت kelimesi جنات şeklinde *elif* ile yazılıdır. *Muḳni'* bu kelimenin sadece XLII/22. ayette *elifli* olduğunu kaydeder.¹⁵
4. XVII, 110 [17/el-İsrā':110]. [Elyazmada] بصلتك kelimesi *elifsiz* بصلتك şeklinde yazılıdır. Kıraat farklılıkları (bkz. ez-Zemaḫşerî'nin ayeti tefsiri ve es-Suyūṭî, *Durr* IV, 208) olması sebebiyle belki de bu orijinal yazımdır. Kahire Mushafı zamir eklenmesi durumunda الصلوة kelimesinin yazımında değişkenlik göstermektedir.¹⁶

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kadim Kur'an elyazmalarına ilgi artınca yayınların sayısı da giderek yükselmiştir. Giorgio Levi della Vida (1886-1967) Vatikan Kütüphanesindeki *Kūfî* ve parşömen Kur'an elyazmalarını neşretmiştir.¹⁷ Adolf Grohmann (1887-1977) papirüs elyazma Kur'an sayfalarını tahkik ederek yayımlamıştır.¹⁸ Gerd Puin (d.1940) Şan'ā'da keşfedilen Kur'an elyazmalarına dair ilk bilgileri içeren kataloğu

¹³ Arthur Jeffery ve Isaac Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 178-179.

¹⁴ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 179.

¹⁵ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 183.

¹⁶ Jeffery ve Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Codex," 191.

¹⁷ Giorgio Levi della Vida, *Frammenti Coranici in Carattere Cufico nella Biblioteca Vaticana*.

¹⁸ Adolf Grohmann, "The Problem of Dating Early Qur'āns."

hazırlamıştır.¹⁹ Sergio Noja Nosedá (1934-2008) ve François Déroche (d.1952), *Amari* projesi bünyesinde Paris ve Londra Mushaflarını incelemişlerdir.²⁰ Efim A. Rezvan (d.1957) St. Petersburg Mushafını hat, imla, kıraat gibi metin özellikleri bakımından tetkik etmiştir.²¹ Tayyar Altıkulaç (d.1938) Topkapı Sarayı, TİEM, el-Meşhedu'l-Hüseynî (Kahire), Şan'â', Methafu'l-Fenni'l-İslâmî (Kahire), Paris, Tübingen, Âsitân-ı Kudsi Rađavî (Meşhed), Londra ve Berlin Mushaflarını neşretmiştir. Altıkulaç'ın takip ettiği yöntemde elyazma mushaf metinlerinin imlası esas alınarak tahkik edilmekte ve okunamaz durumdaki harfler ve kelimeler için işaretler kullanılmaktadır. Bu yöntem Fehd Mushafı ve neşredilmiş diğer elyazma mushaflarla karşılaştırmayı da içermektedir. İmla için ed-Dânî'nin *el-Muknî'* ve Ebü Dâvûd Suleymân b. Necâh'ın (ö.496/1103) *Muhtaşaru't-Tebyîn* eserlerine başvurulmuştur.²² *Corpus Coranicum* projesinde Michael Marx ve araştırmacı ekip geliştirdikleri renklendirme yöntemiyle kadim Kur'an elyazmalarını neşretmektedirler.²³ Asma Hilali ise bir kitap çalışmasında *palimpsest* özellikli Şan'â' Kur'an elyazmasının açıklanması için neşri yapımıştır.²⁴ Son olarak, Éléonore Cellard bir dönem 'Amr b. el-Âş Camii Kütüphanesinde (Fustât) muhafaza edilen Kur'an elyazmalarının neşri ve analizini *Corpus Coranicum* projesinin yöntemini uygulayarak gerçekleştirmiştir.²⁵

Resim 1: TİEM, ŞE 4141 Rulo (Ortada) © TİEM Tanıtım Broşürü

¹⁹ Puin'in Şan'â' elyazmaları hakkında çalışmaları için bkz. Gerd Puin, "Methods of Research on Qur'anic Manuscripts: A Few Ideas"; "Observations on Early Qur'an Manuscripts in Şan'â."

²⁰ François Déroche ve Sergio Noja Nosedá, *Le manuscrit arabe 328 (a) de la Bibliothèque Nationale de France; Le manuscrit arabe Or. 2165 de la British Library.*

²¹ Efim A. Rezvan, *Koran 'Usmana: Sankt-Peterburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent.*

²² Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*, 356-358.

²³ "Manuscripts-Overview," *Corpus Coranicum* Project, <https://corpuscoranicum.de/en/manuscripts> (29.04.2022).

²⁴ Asma Hilali, *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH.*

²⁵ Éléonore Cellard, *Codex Amrensis 1.*

Bu makalenin konusu rulo formundaki bir Kur'an elyazmasının neşri ve tahlilidir. Bu elyazması İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi (TİEM) Şam Evrakları Koleksiyonunda muhafaza edilmektedir. Elyazmasının envanter numarası "ŞE 4141 Rulo" şeklinde kayıtlıdır ve Müzenin Şam Evrakları bölümünde sergilenen rulo formundaki üç Kur'an elyazmasının arasında yer almaktadır (Bkz. Resim 1). Bu çalışma bu elyazmasının muhtevasını, hat, imla/*resm*, ayet sonu işaret özelliklerini ve fiziksel yapısını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bir Kur'an elyazmasının çalışılması, Kur'an tarihinin araştırma konularındandır. Zira Kur'an-ı Kerim farklı coğrafya ve farklı zamanlarda sadece ezber yoluyla ve metnin tilavetiyle değil, elyazmalarıyla da yazıya geçirilmiş bir formda nazil olduğu günden bugüne kadar ulaşmıştır.²⁶ Bugün birçok kütüphane ve müze koleksiyonlarında mevcut Kur'an elyazmalarının her biri, muhteva ve biçim (imla, noktalama, harekeleme, hat, mürekkep, sure başları, ayet fasılları, ayet numaraları, kıraat farklılıkları gibi) özellikleri bakımından mushaf yazımı ve Kur'an tarihi alanlarında birer kaynaktır.²⁷

1. Şam Evrakı: Tarihçe ve Muhteva

TİEM, "İstanbul'da Türk ve İslâm sanatı eserlerini topluca barındıran ilk Türk müzesi" olarak tanımlanmaktadır.²⁸ Bu müzenin tarihi Evkaf-ı İslamiye Müzesi ile başlamaktadır. Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi tarafından kurulan müze, ilk kez 1914 yılında ziyarete açılmıştır. Müzenin tesisinde kıymetli eşyaların bir araya getirilmesi ve bir müze çatısı altında korunması amaçlanmıştır. Bugün müzenin girişinde yer alan metinde, buranın "Evkaf Nezareti bünyesinde kurulan ilk, Osmanlı İmparatorluğu döneminde açılan son müze" olduğu kaydedilmiştir. Kurulduğu dönemde Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlı olan müze, Evkaf Nezareti'nin 1924 yılında kaldırılmasıyla Maarif Vekaleti'ne bağlanmış ve 1926 yılı itibariyle Türk ve İslam Eserleri Müzesi adını almıştır. Başlangıçta Türk ve İslâm Eserleri Müzesi adıyla Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü'nün bir şubesi halinde çalışmalarına devam etmiş, 1964 yılı itibariyle müstakil bir müze olmuştur. Müze 1983 yılına kadar Süleymaniye Külliyesindeki imaret binasında hizmet vermiş, 1983 yılı itibariyle İbrahim Paşa Sarayına (Sultanahmet) taşınmıştır. Emevi, Abbasi, Büyük Selçuklu, Eyyubi, Artuklu, Anadolu Selçuklu, Anadolu Beylikleri, Memlük, İlhanlı, Timurlu, Safevi, Kaçar

²⁶ Tayyar Altıkulaç, *Hız. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif (San'â Nüshası)*, 153.

²⁷ Esra Gözeler, "Vatikan Kütüphanesi'ndeki Kur'an Elyazmaları Üzerine Biçim ve İçerik Açısından Bir Araştırma," 1447.

²⁸ Nazan Ölçer, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi," *DİA*, 41:543.

Hanedanı ve Osmanlı dönemlerine ait eserler müzede yer almaktadır. Müzenin koleksiyonları elyazmaları, ahşap, taş, halı, seramik, çini, cam ve maden sanatı alanlarını kapsamaktadır.²⁹

TİEM, Şam Evrakı kadim Kur'an elyazmalarını içeren dünyadaki en büyük koleksiyonlardan biridir. Bu koleksiyon Şam Emeviyye Camii'nden İstanbul'a getirilmiş olduğu için Şam Evrakı olarak isimlendirilmiştir. Şam Emeviyye Camii avlusunda birincil işlevi camiye ait vakıf gelirlerinin muhafaza edilmesi (*beytu'l-māl*) olan yapının adı *Ğubbetu'l-Ğazne*'dir.³⁰ *Ğubbe* sonrasında bir arşiv ve kütüphane mahiyeti kazanmış ve elyazmalarının toplandığı bir yer haline gelmiştir. Bu yapısal dönüşümün tarihi tam olarak bilinmemektedir.³¹ Bu özelliğiyle *Ğubbetu'l-Ğazne*'nin "tek yönlü bir depo olmadığı, bütün Şam elyazma kültürünün mütemmim parçası" olduğu belirtilmiştir.³² Bu mekanın muhtevası hakkında Déroche'un kaydettiği bilgiler şöyledir:

İslam Medeniyetindeki birçok camide olduğu gibi, Şam Ulu Camide de (Emevi Camii) eski elyazmalarını ve diğer dokümanları herhangi bir zarara karşı güvende tutmak için bir mekan bulunurdu. Bu sandık odası, *beytü'l-mal*, devlet hazinesi anlamına gelen küçük bir yapıda bulunmaktadır. Bu yapıya dair en erken kaynakça 1874 veya 1875 tarihlidir. Fransız mimar, Jules Bourgoın Şam'ı ziyaret ettiğinde, caminin ve çevresinin planlarını çizmiş ve *Beytü'l-mal*'in yanına "Bibliothèque" (Kütüphane) yazmıştır. Burada neredeyse iki yüz bin kadar Kur'an elyazması folyo ve fragman muhafaza edilmiştir.³³

Bu durum Kur'an elyazmalarının muhafazası konusunda Müslümanların özel bir hassasiyete sahip olduklarını göstermektedir. Déroche bu geleneğin benzer endişelerle *Fuṣṭāṭ* (Mısır), *Ğayrevān* (Tunus) ve *Şan'ā'* (Yemen) Ulu Camilerinde de uygulanmış olduğu belirtmektedir.³⁴ *Ğubbetu'l-Ğazne* öncelikli olarak kadim Kur'an elyazmalarının koruma altına alındığı bir mekan olmasının yanı sıra "hac sertifikaları, muskalar, edebi metinler,

²⁹ Adnan Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi," 49; Mustafa Göleç, "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı," 19; Nazan Ölçer, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi," *DİA*, 41:543; Edhem Eldem, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin Evrimi," 135, 137. Ayrıca bkz. Seracettin Şahin, *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Arts*.

³⁰ Tâlib Yâzıcı, "Emeviyye Camii," *DİA*, 11:108.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*.

³² Konrad Hirschler, "Books within Books: The Link between Damascene Reuse Fragments and the Qubbat al-Khazna," 469.

³³ François Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 61.

³⁴ Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 61.

mektuplardan oluşan yazışmalar, evlilik anlaşmaları ve satış belgeleri” gibi dokümanları da içermektedir.³⁵ Arianna D’Ottone Rambach, ubbetu’l-azne’nin bu kendine özgü yapısıyla ilgili şunları kaydetmiştir:

Hem belgeleri hem de kitapları müstakil bir yerde bulundurma geleneği, eski Yahudi geleneğinin bir özelliğiydi. Kahire-Geniza bunun iyi bilinen bir örneğiydi. Bu gelenek, Orta Doğu’da Hıristiyan ve Müslüman topluluklar tarafından sürdürülmüştür. Dolayısıyla bu ubbe -bir caminin duvarları içindeki konumu dikkate alındığında- ‘İslami’ bir kasa dairesidir. Çok çeşitli dinleri, kültürleri, dilleri ve alfabeleri temsil eden çok sayıda çok dilli elyazması kanıtları muhafaza etmektedir.³⁶

ubbetu’l-azne elyazmalarını muhafaza etmesi bakımından Kahire-Geniza’ya benzemekle birlikte yapılarının birbirinden farklı olduğu belirtilmelidir. ubbe, şam Emeviyye Camii avlusunda görünen bir yerde bulunur. Kahire-Geniza ise Ben Ezra Sinagogunun (Fustt) kadın bölümünde, duvar içinde bir depodur.³⁷

şam Emevi Camii tarih boyunca beş kez deprem ve dokuz kez de yangın afetlerinden dolayı yıkılmış ve tahrip olmuştur.³⁸ Camii 1893 yılında çıkan büyük yangın sebebiyle Sultan II. Abdulhamid döneminde 10 yıl kadar süren bir tamir geçirmiştir.³⁹ Bu koleksiyonun “akademik keşfi” de bu döneme denk gelmektedir. Bu konuda yapılmış bir araştırmaya dayanarak keşif süreci şöyle özetlenebilir: ubbe’nin “ilk sistematik ilm analizi” 1900-1901’de Alman araştırmacı Bruno Violet (1871-1945) tarafından gerçekleşmiştir. Violet, teolog Adolf von Harnack’ın (1851-1930) ğrencilerinden biridir. Üniversitede teoloji eğitimi görmüş; Süryanice gelenek üzerine hazırladığı teziyle doktorasını almıştır. Violet’in dil konusunda özel bir yeteneği olduğu belirtilmiştir. Harnack’ın Berlin’deki meslektaşlarından biri olan Hermann Freiherr von Soden (1852-1914), o dönemde Yeni Ahit’in tahkikli neşrini hazırlamaktaydı. Henüz keşfedilmemiş elyazmalarını bulma ümidiyle 1898’de Orta Doğu’ya seyahatte bulunmuş ve şam’ı ziyaret etmiştir. Bu ziyareti esnasında yerel halktan içinde kadim elyazmalarının bulunduğunu öğrendiği için ubbe dikkatini çekmiştir.

³⁵ Droche, “Başlangıçta: şam’dan Erken Dönem Kur’anlar,” 61.

³⁶ Arianna D’Ottone Rambach, “An Unpublished Qur’anic Fragment from the Qubbat al-Khazna in the Syrian National Museum,” https://quranmss.com/2020/07/27/quran_fragment_qubbat_alkhaznah/#_ftn3 (05.11.2022).

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Magdalen M. Connolly ve Nick Posegay, “A Survey of Personal-Use Qur’an Manuscripts Based on Fragments from the Cairo Genizah.”

³⁸ Doris Behrens-Abouseif, “The Fire of 884/1479 at the Umayyad Mosque in Damascus and an Account of Its Restoration,” 279. Caminin tarihine ilişkin bkz. F.B. Flood, “Umayyad Survivals and Mamluk Revivals: Qalawunid Architecture and the Great Mosque of Damascus.”

³⁹ Hilal Kazan, “1893 Yangını Sonrası şam Emevi Camii Restorasyonu,” 334, 341.

Çubbe'nin daha önceki yıllarda açılmış olduğunu da öğrenmiştir. Bunun üzerine Soden, Çubbe'nin ilmî araştırma için yeniden açılmasına yönelik bütün diplomatik girişimleri başlatmıştır. Halk arasında Çubbe'nin açılmasının şehre zarar vereceğine dair bir inanç söz konusu olduğu için başta bir dirençle karşılaşmıştır. Ancak 1900 yılı Mayıs ayı başlarında Soden, Sultan II. Abdulhamid'in Çubbe'nin ilmî araştırma için açılmasıyla ilgili iradesini bildirmiş olduğuna dair resmî olarak bilgilendirilmiştir. Bu durumda Harnack, Soden'e öğrencisi Violet'i tavsiye etmiştir. Violet günlüğünde bu çalışmanın detaylarını kaydetmiştir. Violet'in Şam'a varışından iki hafta sonra 16 Haziran 1900 günü Çubbe bir törenle resmî olarak açılmıştır. Önce Osmanlı idaresinin temsilcileri mekana girmiş ve içindekileri incelemişlerdir. Akabinde Violet çalışmalarına başlamış ve Şam'da yaklaşık bir yıl kalmıştır.⁴⁰ Bu hazinenin keşfedilmesiyle İngiliz şarkiyatçı Edward Palmer (1840-1882), Fransız şarkiyatçı ve diplomat Charles Schefer (1820-1898) ve Prusyalı şarkiyatçı ve diplomat Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905) buradaki bazı elyazma fragmanları Avrupa'ya götürmüşlerdir.⁴¹ Osmanlı idaresi bu elyazmaları koruma amacıyla 1911 yılında İstanbul'a nakletmiştir. Bu koleksiyon ilk olarak Müze-i Hümayun'da muhafaza edilmiştir. 1914 yılında Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin kurulmasıyla, koleksiyon buraya devredilmiştir. Çubbetu'l-İzazne'den çıkan elyazmalarının çoğu bugün TİEM'dedir. Bir kısmı da Şam'da Milli Müze ve Hat Müzesindedir. Bununla birlikte bazı elyazmalarının nerede olduğu hâlâ bilinmemektedir.⁴²

Tespit edebildiğim kadarıyla TİEM'deki koleksiyonun zenginliği en erken ve ilk kez Otto Pretzl tarafından şu cümlelerle ifade edilmiştir: "Kadim Kur'an elyazmalarının çok azı kataloglanmıştır. Bu özellikteki elyazmaların en zengin koleksiyonunu İstanbul'da buldum. Bunların birçoğu Topkapı Sarayında yer almasına rağmen (...) Evkaf Müzesinde de kadim Kur'an elyazmaları bulunmaktadır..."⁴³ Déroche'un, İslam sanat tarihçisi Almut von Gladiss (1943-2013) ile birlikte 1999 yılında neşrettikleri çalışma sınırlı sayıda da olsa TİEM'in elyazma Kur'an koleksiyonu ile ilgili ilk

⁴⁰ Cordula Bandt ve Arnd Rattmann, "Bruno Violet and the Exploration of the Qubbat al-Khazna Around 1900," 105, 106, 107, 110, 122.

⁴¹ Déroche, "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar," 62.

⁴² Rambach, "An Unpublished Qur'anic Fragment from the Qubbat al-Khazna."

⁴³ Theodor Nöldeke, Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträßer ve Otto Pretzl, *The History of the Qur'ân*, 586.

değerlendirmedir.⁴⁴ Şam Evrakı üzerine ise tespit edilebilen ilk araştırma İslam sanat tarihçisi Janine Sourdell-Thomine (1925-2021) ve Ortaçağ İslam tarihçisi Dominique Sourdell (1921-2014) tarafından 1964 yılında yayımlanmıştır.⁴⁵ Fransız araştırmacı Solange Ory (1927-2018) tarafından kaleme alınan bir diğer çalışma Şam Evrakı koleksiyonundaki rulo formunda Kur'an elyazmalarını incelemiştir.⁴⁶ Déroche, 1980'li yıllar itibariyle Şam Evrakını incelemiş, Emeviler dönemi Kur'an elyazmaları üzerine kaleme aldığı kitabında bu koleksiyondan bazı elyazmaları üzerine kapsamlı açıklamalar yapmıştır.⁴⁷ Bu müzede yer alan elyazma mushaflardan biri (no.457), ilk kez Altıkulaç tarafından neşredilmiştir.⁴⁸

2. ŞE 4141 Rulo: Elyazmanın Neşri ve Tahlili

Genel anlamda kitaplar, rulo ve kodeks olmak üzere iki şekilde yazılmaktaydı. Kitabın en eski formu ise rulodur (الدرج/اللفافة). Ruloların da iki türü vardır: Yatay şekilde açılan *volumen*; dikey şekilde açılan *rotulus* olarak adlandırılır.⁴⁹ Metin genellikle rulonun sadece iç yüzüne (*anopistograph*) yazılır; ancak her iki yüzünün (*opistograph*) de kullanıldığı olmuştur.⁵⁰ Tespit edilebildiği kadarıyla *volumen* türünün İslam dünyasında bilinmediği, karşılaşılan rulo türünün *rotulus* olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Latince *rotulus* (rulo) terimi, kodikologlar ve kitap tarihçileri tarafından, genellikle uzun ve dar şeritli, dikey olarak dikilmiş veya birbirine yapıştırılmış birkaç parşömen, deri veya kağıttan oluşan bir tomarı tanımlamak için kullanılır.⁵² Déroche, İslam yazmaları içinde bu formun çoğunlukla elyazma Kur'an nüshaları için kullanılmış olduğu söylemektedir.⁵³

⁴⁴ François Déroche ve Almut von Gladiss, *Buchkunst zur Ehre Allâhs, Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*.

⁴⁵ Janine Sourdell-Thomine ve Dominique Sourdell, "Nouveaux documents sur l'histoire religieuse et sociale de Damas au Moyen Âge."

⁴⁶ Solange Ory, "Un nouveau type de muşhaf: inventaire des corans en rouleaux de provenance damascaine, conservés à Istanbul." Bu makalenin ilgili yerlerinin tercümesinde katkıları için Ayşenur Elif Ünal'a teşekkür ediyorum.

⁴⁷ François Déroche, "Collections de manuscrits anciens du Coran à Istanbul: Rapport préliminaire." Ayrıca bkz. François Déroche *Qurans of the Umayyads: A First Overview*, 57, 58, 59, 66, 67, 70, 76, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 132.

⁴⁸ Tayyar Altıkulaç, *Hız Osman'a Nisbet Edilen Muşaf-ı Şerif: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*.

⁴⁹ Adam Gacek, *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*, 224; İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, 128-129.

⁵⁰ Gacek, *Arabic Manuscripts*, 225.

⁵¹ Gacek, *Arabic Manuscripts*, 225.

⁵² Judith Olszowy-Schlanger, "Cheap Books in Medieval Egypt: Rotuli from the Cairo Geniza," 87.

⁵³ François Déroche, *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*, 12.

Araştırmam sürecinde özel olarak TİEM'deki rulo Kur'an elyazmalarını konu edinen yayımlanmış sadece bir çalışma tespit edebildim.⁵⁴ Solange Ory tarafından kaleme alınan bu çalışma bu elyazmalarını "yeni bir mushaf türü" olarak tanımlamaktadır.⁵⁵ Ory, Régis Blachère'in (1900-1973) öğrencilerindendir ve Arap dili çalışmalarını Sorbonne'da yürütmüştür. Alba Fedeli, Ory'nin bu araştırma makalesine dayanarak TİEM'deki elyazma Kur'an ruloları için şunları kaydetmiştir:

... Ory, elyazmalarının Yahudi halkını dönüştürmeye teşvik, Allah'ın birliğinin ve her şeye kadir olduğunun ilanı, yeni mesajın doğruluğu ve bu mesajın [Hz.] İbrahim ve peygamberlerle olan bağlantısı, kıyamet gününün duyurulması, kafirlerin cezalandırılması ve salih müminlerin mükâfatı gibi apolojetik bir muhtevaya sahip olduğunu belirtmektedir. Böylece elyazma Kur'an rulolarının bu apolojetik tabiatı 7-12. yüzyıllar arasında Şam Emevi Camii çevresindeki Müslüman alimlerin ilgisini yansıtmaktadır.⁵⁶

Şam Evrakı koleksiyonunda büyük oranda parşömen ve kağıt üzerine yazılı Kur'an sayfaları bulunmaktadır. Parşömen üzerine *Kūfī* hatla yazılmış olanlar arasında en erken tarihli olan 8. yüzyıla aittir. *Hicāzī* hatla yazılmış Kur'an elyazmaları da "en erken tarihli" yazmalar olarak bilinir. Üzerindeki vakıf kaydı bulunanlar arasında ise en erken elyazmaları 9-10. yüzyıla aittir.⁵⁷ TİEM koleksiyonu içerisinde Hz. Osman'a (no.457)⁵⁸ ve Hz. Ali'ye (no.458)⁵⁹ nisbet edilen mushaflar da bulunmaktadır.

Şam Evrakı yakın dönemde dijital ortama aktarılmıştır. TİEM'de dijital olarak Şam Evrakı toplam 13910 klasörden oluşan iki bölümde yer almaktadır. Şam Evrakı 1'de 9804 klasör; Şam Evrakı 2'de 4106 klasör

⁵⁴ Arianna D'Ottone Rambach, TİEM'de bulunan bazı parşömen rulo Kur'an elyazmalarının değerlendirilmesini içeren "Early Qur'anic Scrolls and Their Links with the Christian Manuscript Tradition" başlıklı bir tebliğ sunmuştur ("La Syrie omeyyade, un contexte pour le Coran?," 2-4 Haziran 2021, Strasbourg). Tebliğ özetinde şu iki soruyu sormuştur: "(1) Rulo formunda yazılan mushafların yazımının diğer dinlerin metinlerinin yazımıyla bir bağının olması mümkün müdür? (2) Bu rulo metinler arasında makul bir kronolojik-coğrafi bir bağ kurmak mümkün müdür?" Bu tebliğ, bir taraftan 9. yüzyılın sonunda Şam'da yazılan ve Vatikan koleksiyonunda bulunan Yunanca-Arapça (*bilingual* ve *digraphic*) rulo metinlerinin diğer taraftan da Kubbetu'l-Hazne'de bulunan Yunanca rulo fragmanlarının bir detaylı incelemesini konu edinmiştir.
https://www.academia.edu/49167098/EARLY_QURANIC_SCROLLS_AND_THEIR_LINKS_WITH_THE_CHRISTIAN_MANUSCRIPT_TRADITION (29.04.2022).

⁵⁵ Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 87-149.

⁵⁶ Alba Fedeli, "The Qur'anic Text from Manuscript to Digital Form: Metalinguistic Markup of Scribes and Editors," 220.

⁵⁷ Ali Serkander Demirkol ve Sevgi Kutluay, "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu Hakkında," 140.

⁵⁸ Tayyar Altıkulaç, *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*.

⁵⁹ Fatih Cankurt, *Hz. Ali Mushafi*.

bulunmaktadır. Bununla birlikte TİEM envanterine kayıtlı Kur'an elyazmalarının tam bir kataloğu bulunmamaktadır. Ory'nin araştırmasına göre TİEM'in Şam Evrakı koleksiyonunda 44 adet rulo (10 adet papirüs, 34 adet parşömen) Kur'an elyazması mevcuttur.⁶⁰ Makalesinde yer alan tasnif numaraları mevcut numaralandırma sisteminden farklıdır. Örneğin Ory'nin 1965/1966 tarihli çalışmasında ŞE 4141 Rulo "İstanbul n° 12" şeklinde yer almaktadır. Şu eserler TİEM'deki Kur'an-ı Kerim koleksiyonundan bazı örnekleri ve envanter bilgilerini sunmaktadır: *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu*,⁶¹ *Kur'an Sanatı: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Hazinesi*,⁶² *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Sciences*⁶³ ve *Mürekkebin İzi: Yazma Eserler Seçkisi*.⁶⁴

Kadim Kur'an elyazmalarının incelemesinde standart bir analiz yöntemi bulunmamaktadır. Bir Kur'an elyazmasının analizi ana başlıklarıyla (kodikoloji, paleografi, imla/*resm*, kıraat, günümüz Mushafılarıyla ve diğer kadim Kur'an elyazmalarıyla karşılaştırma, ayet sonu işaretleri, noktalama, harekeleme) ortaktır; ancak elyazmanın neşrinde bunlara işaret edilmesine dair farklı sistemler uygulamaktadır. Yukarıda sunduğum kısa literatür ilk araştırmaların imla/*resm*, kıraat ve muhteva çerçevesinde bir metod geliştirdiğini göstermektedir. Yakın dönemde yapılan araştırmalar da bu sistemlerin geliştirilmiş versiyonları kullanılmıştır. Örneğin Şan'â' 1 *palimpsest* özellikli Kur'an elyazmasının üzerine yapılan bir araştırmada böyle bir yöntem uygulanmıştır. Bir elyazmasında karşılaşılabilecek durumlara veya bir elyazmasının nasıl farklı özellikleri taşıdığına örnek olması ve 1780 yılında Adler ile başlayan analizlerin gelişimini ve bir Kur'an elyazması incelemesinin hangi unsurları içerdiği görmek bakımından bu araştırmadaki sisteme burada yer vermek faydalı olacaktır:⁶⁵

(X) Metin yalnızca kısmen görünür (*visible*) durumdadır, ama X'i okumak için iyi bir neden verecek kadar görünürdür.

[X] Bazı görünür mürekkep izleri X'in okunuşuyla uyumludur. Ancak başka okuyuşla da uyumlu olabilir. Dolayısıyla okuma tahminidir.

⁶⁰ Şam Evrakı koleksiyonundaki rulo Kur'an elyazmalarının toplam sayısına dair TİEM'de yaptığım ilk incelemede 18 adet elyazması tespit edebildim. Bunlardan sadece yedi tanesinde tasnif numarasıyla birlikte "Rulo" kelimesi kaydedilmiştir. Bu sebeple bu makalenin araştırma ve yazım sürecinde kesin toplam sayıya ulaşamadım.

⁶¹ İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.

⁶² İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.

⁶³ İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2019.

⁶⁴ İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.

⁶⁵ Bu sistemin uygulandığı çalışma için bkz. Behnam Sadeghi ve Mohsen Goudarzi, "Şan'â' 1 and the Origins of the Qur'ân."

/ / Folyo fiziksel olarak mevcuttur, ama metnin izi hemen hemen yoktur. Alfabenin hiçbir harfi farkedilebilir değildir. Eğik çizgiler arasındaki boşluk, eksik metnin ölçüsüyle yaklaşık olarak orantılıdır.

{ } Folyo fiziksel olarak kayıptır. Bu parantez işareti arasındaki boşluk, eksik metnin ölçüsüyle yaklaşık olarak orantılıdır.

○ Ayet sonu işareti. Bu sembolün olmaması alttaki metinde ayet sonu işaretinin olmadığı anlamına gelmez. Bu sadece bunun görünür olmadığı anlamına gelir.

~~~ Süsleme

Makalede harflerin okunuşu, noktalama işaretleri ve ayet sonu işaretlerine dair muhtemel durumlar dipnotlarda ifade edilmiştir. Fransa Milli Kütüphanesinde (BnF) Arabe 334a şeklinde kayıtlı *Kūfī* ve harekeli Kur'an elyazmasının metin özelliklerini tetkik eden bir diğer araştırmada uygulanan yöntemde benzer işaretleri kullanmıştır. Örneğin okunamayan yerler için [...]; okunması zor olan yerler için {...} işaretleri kullanılmıştır. Kıraat, noktalama, hareke ve Kahire Mushafıyla farklılıklara ilişkin açıklamalara ise dipnotlarda yer verilmiştir.⁶⁶

ŞE 4141 Rulo elyazmasının tahlilinde *Corpus Coranicum* Projesinin Kur'an elyazmalarının analizi için geliştirdiği yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin sebebi, metin üzerinde anlaşılır ve takip edilebilir bir sistem içermesidir. Kelime ve harflere müdahale etmeden renklendirme sistemiyle özelliklere işaret edilebilmektedir. Bu yöntem iki aşamalı uygulanmaktadır. Birinci aşamada elyazma nüshasının transliterasyonu yapılmaktadır. Bu, elyazmasındaki *resmin* noktasız *nesīh* yazısıyla translitere edilmesidir. İkinci aşamada translitere edilen metin tanımlanmış sekiz farklı renk ile analiz edilmektedir. Renklendirme yönteminin de üç düzeyi ve içeriği şöyledir:

A) Okunabilirlik

1. Elyazması metin kolay okunuyorsa **mor** renkle yazılır.⁶⁷
2. Elyazmasında hangi formda olursa olsun ayet ayırımları için ○ işareti kullanılır.
3. Okunması zor belirsiz harfler ve ayet ayraçları **mavi** harfle yazılır ve açık pembe bir arka plan rengi ile vurgulanır.
4. Elyazması üzerinde okunamayan veya hasar gördüğü için bulunmayan harf(ler) **gri** renkle yazılır.
5. Bir harfin okunmasının zor olup olmadığı veya okunmadığı bu çalışmayı yapan kişinin kararı olmaktadır.

⁶⁶ Marijn van Putten, "Arabe 334a. A Vocalized Kufic Quran in a Non-canonical Hijazi Reading," 344.

⁶⁷ Bu makalede siyah renk kullanılmıştır.

B) Farklılık

1. Elyazmaları üzerinde iki şekilde farklılık söz konusudur: Aynı veya farklı mürekkepten/kaleminden kaynaklı; ilk metin katmanın silinmesi.
2. Eğer metinde herhangi bir farklılık yoksa **mor** renkle yazılır. Arka planı **koyu mavi** olanlarda farklılık olduğuna işaret etmektedir.
3. Birinci veya ikinci hattat tarafından silinmiş harfler **kırmızı** yazılır ve açık kırmızı arka plan rengi ile vurgulanır.

C) Kahire 1924 ile Karşılaştırma

1. Elyazma metinde eklenmiş bir harf veya ayet ayracı **yeşil** arka plan rengi ile gösterilir.
2. Çoğu erken dönem elyazmalarının boş bir alan bırakmamak düşüncesiyle satırı tamamlamak için satır sonunda çizgi içerdiği görülür. Bu uygulamalar da **yeşil** arka plan rengi ile gösterilir.
3. Elyazma metinde bulunmayan harfler **sarı** arka plan rengi ile gösterilir.
4. Elyazma metinde bulunmayan ayet ayracı **sarı** arka planı ile gösterilir.
5. Aşağıdaki durumlarda: Kahire 1924 nüshasından farklı harfler **mavi** yazılır ve açık mavi arka plan rengi ile vurgulanır.
Farklı bir harf olması: **zekât** kelimesinde **vav** yerine *elif* olması
Aynı kelimedede farklı noktalama işaretlerinin olması: **sin** harfinin **sin** şeklinde yazılması gibi
Farklı noktalamaların olması: *sin* harfinin iki nokta ile gösterilmesi
Kelimeler arasında bağlantı olması: **كل ما** kelimesinin **كل ما** şeklinde yazılması⁶⁸

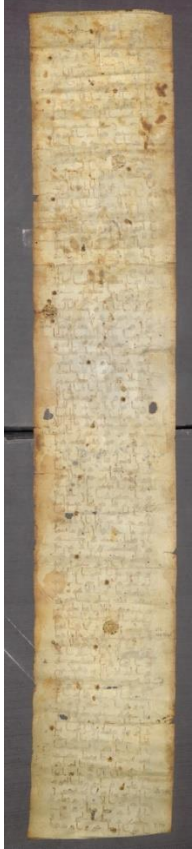
Bu sisteme göre; metnin okunabilirliği üç şekildedir. Birincisi, yazı kolay ve net bir şekilde okunabilmektedir. İkincisi, yazının okunması zordur ve farklı şekillerde okunması muhtemeldir. Üçüncüsü, yazı okunamayacak derecede bozuk ve eksiktir. Bir Kur'an el yazmasının üzerindeki farklılıklar üç şekildedir. Birincisi, kelimedede veya harfte herhangi bir farklılık söz konusu değildir. İkincisi, kelimedede veya harfte bir farklılık vardır. Üçüncüsü, kelime veya harf metinde silinmiş bir biçimde görülmektedir. Kahire 1924 ile karşılaştırma üç sonuç içermektedir. Birincisi, elyazma ile matbu Kahire 1924 Mushafı aynıdır. İkincisi, elyazmasında olan, matbu Kahire 1924 Mushafında olmayan özellikler vardır. Üçüncüsü, matbu Kahire 1924 Mushafında olan elyazmada olmayan özellikler

⁶⁸ Michael Marx, "Introduction to Transliteration System of *Corpus Coranicum*," (yayımlanmamış çalışma), 5-13. Örnek olarak bkz. Michael Marx, "Qatar National Library: HC.MS.03168," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/2/verse/221/manuscripts/1364/page/1r> (29.04.2022).

vardır.⁶⁹

Bu makalede *Corpus Coranicum* projesinden farklı olarak günümüzde İslam dünyasındaki çalışmalarda yaygın olması sebebiyle Fehd Mushafı (Medine) ile karşılaştırma yapılmıştır.⁷⁰ ŞE 4141 Rulo elyazmasının tahlilindeki renk sisteminin açıklamaları şöyledir:

1. Okunması zor harf(ler) **mavi** harfle yazılmış ve açık pembe bir arka plan rengi ile vurgulanmıştır.
2. Okunamayan harf(ler) gri renkle vurgulanmıştır.
3. Farklı bir yerde bulunan ayet ayracı, arka planı **koyu mavi** ile gösterilmiştir.
4. Elyazma metinde eklenmiş bir harf **yeşil** arka plan rengi ile gösterilmiştir.

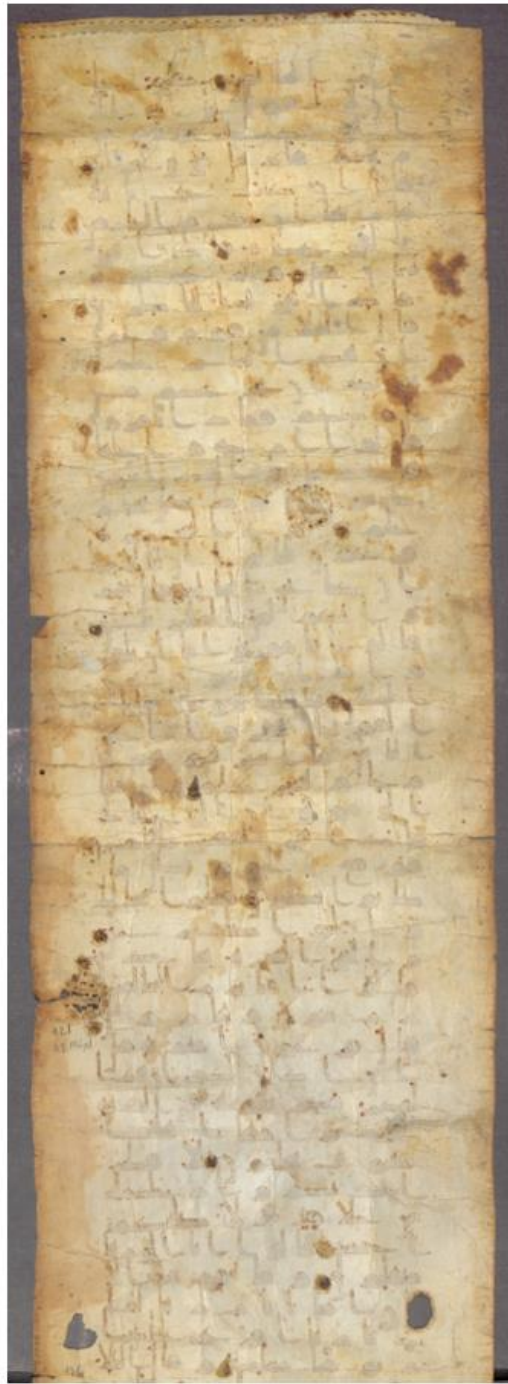
Görşel 1: ŞE 4141 Rulo, 1a. © TİEM

Görşel 2: ŞE 4141 Rulo, 1b. © TİEM

⁶⁹ Kırş. Enes Furkan Onur, "*Corpus Coranicum* Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi," (yüksek lisans tezi), 36-43.

⁷⁰ Fehd Mushafı, Kahire Mushafının ikinci baskısıyla (1952) aynı imlaya sahiptir. Marx, "Introduction," 14.

Görsel 3.1: ŞE 4141 Rulo 1a/1, 7/el-A'râf:104-127. © TIEM

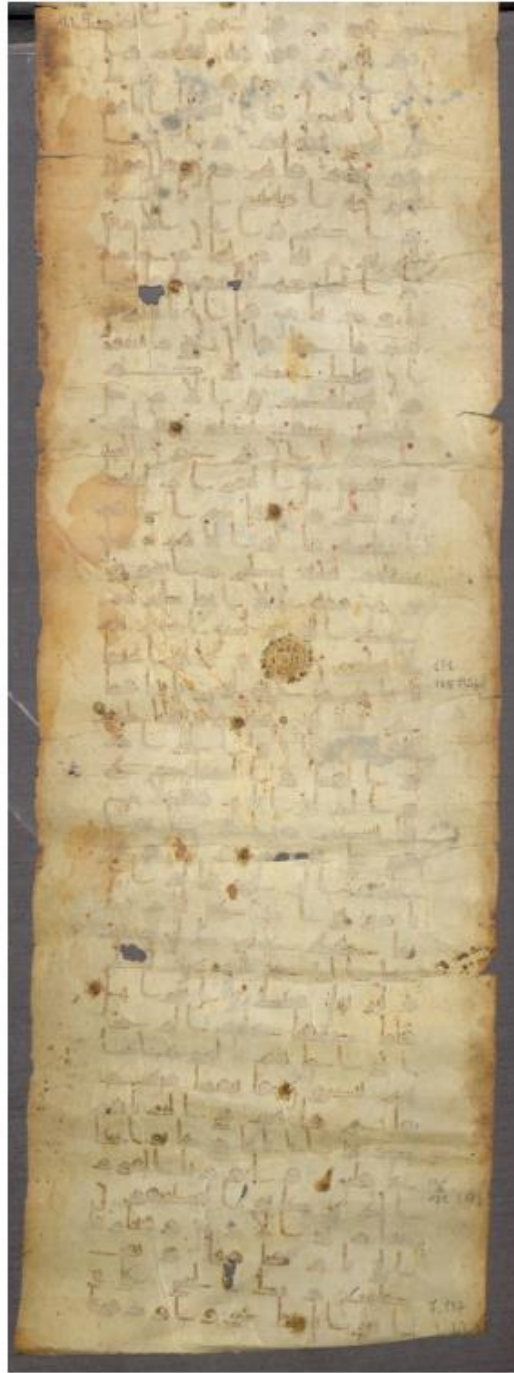

Notlar

ŞE 4141 Rulo 1a/1: Metin

Satır

أَلْعَلَّيْنِ	رب العالمين ﴿﴾ حصو على	1
	ان لا اقول على الله الا	2
	الحق قد حسبكم سنه من	3
إِسْرَائِيلَ	ربكم فارسل معي نبى اسرائيل ﴿﴾	4
	قال ان كتب حب نانه	5
الضَّادِّينِ	فاب نها ان كتب من الصادقين ﴿﴾	6
	فالتى عصاه فاذا هى	7
	بعان منى ﴿﴾ وربع نده	8
لِلطَّاطِرِينَ	فاذا هى نصا للطاطرس ﴿﴾	9
	قال الملا من قوم فرعون	10
لَشَجَرٍ	ان هذا لساجر علم ﴿﴾	11
	يريد ان يحرركم من	12
	ارصكم فاذا نامرون ﴿﴾	13
	فالوا ارحه واحاه	14
	وارسل فى المدارس	15
خَشِيرِينَ سَجَرِ	سجس ﴿﴾ نانوكة بكل ساجر	16
	علم ﴿﴾ وحا السجره	17
	فرعون فالوا ان لنا لاجرا	18
أَلْعَلَّيْنِ	ان كنا نحن العالمين ﴿﴾ قال نعم	19
	وانكم لمن المفترين ﴿﴾	20
يَمُوسَى	فالوا يا موسى اما ان بلنى	21
	واما ان نكون نحن	22
	المخلص ﴿﴾ قال القوا فلبا	23
	القوا سجعروا اعس	24
	الناس واسدروهم	25
	وحاو نسحر عظم ﴿﴾ واوحسا	26
	الى موسى ان الى عصاك	27
	فاذا هى تلف ما ناوكون ﴿﴾	28
	فوقع الحق ويظل ما	29
	كانوا يعملون ﴿﴾ فعملوا همالك	30
ضَغِيرِينَ	واصلوا صاعرس ﴿﴾	31
سَجْدِينَ	والتى السجره ساجس ﴿﴾	32
أَلْعَلَّيْنِ	فالوا اما رب العالمين ﴿﴾	33
وَهَارُونَ	رب موسى وهارون ﴿﴾	34
	قال فرعون اسمم به قبل	35
	ان ادن لىكم ان هذا	36
	لمكر مكرنوه فى المدسه	37
	لبحرحوا منها اهلبها	38
	مسوف تعلمون ﴿﴾ لافطس	39
	ادىكم وارحلكم	40
خَائِفِ	من خلاف نم لاصلىكم	41
	اجمعن ﴿﴾ فالوا انا الى ربنا	42
	منقلون ﴿﴾ وما نىم ما الا	43
بِأَيْتِ	ان اما نابت ربنا لما	44
	حانبا ربنا افرع علينا صنرا	45
	ونوبنا مسلمين ﴿﴾ وقال الملا	46

Görsel 3.2: ŞE 4141 Rulo 1a/2, 7/el-A'râf:127-137. © TIEM

Notlar

ŞE 4141 Rulo 1a/2: Metin

Satır

	من قوم فرعون ائدر	47
	موسى وقومه لئسندوا	48
	فى الارض وئدرک	49
	واللهک فال سئمل اناهم	50
	وسئحى نساہم وانا	51
قُورُونَ	قوہم قاهرون ﴿﴾ فال موسى	52
	لقومه اسعسوا بالله	53
	واصبروا ان الارض	54
	لله بورئها من نسا من عئاده	55
وَالْعَقِيبَةُ	والعاقبه للئسئ ﴿﴾ فالوا	56
	اودئنا من فئل ان نائنا ومن	57
	ئعد ما حسنا فال عسى رئکم	58
	ان ئهالک عدوکم	59
	وسئحلقکم فى الارض	60
	مسطر کف ئعملون ﴿﴾ ولئد	61
	اخذنا ال فرعون بالئسئ	62
	ونقص من المرات لئلهم	63
	ئذکرون ﴿﴾ فاذا جائهم	64
	الحسئہ فالوا لنا هئدہ وان	65
	نصهم سنئہ ظئروا نموسى	66
	ومن معہ الا ائما ظئرهم	67
	ئعد الله ولئکن اکئرهم	68
	لا ئعلمون ﴿﴾ وفالوا ممها	69
	انما نه من انه لئسجرنا ئها فئا	70
	ئح لئک ئيومئئ ﴿﴾ فارسئنا لئلهم	71
	الظوافن والئراد	72
	والئمل والصفادع	73
ءَايَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ	والئم اباب مئصائئ	74
	فاسئکئروا وکائوا	75
	قوما مئرمئئ ﴿﴾ وئلا وئع	76
	لئلهم الرئر فالوا	77
يُمُوسَى	الموسى ادع لنا رئک	78
	ئا عئد عئدک لئئ کسئف	79
	عما الرئر لئومئئ لئک	80
إِسْرَائِيلَ	ولئرسئئ معک نبى اسرائئل ﴿﴾	81
	فئما کسئما عئهم الرئر	82
بِئُغُوهُ	الى ائل هم بالئعوه ادا	83
	هم ئکون ﴿﴾ فانئما مئهم	84
فَأَعْرَفْنَاهُمْ	فاعرئفئهم فى المئ ناهم	85
بِأَيُّتِنَا	کدئوا نانا وکائوا عئها	86
غَفَلِينَ	عافلئ ﴿﴾ واورئنا القوم	87
	الئس کائوا نئسضعون	88
مَشْرِقًا وَمَغْرِبًا	مئشرق الارض ومئغربئها	89
رَبِّكُنَا	الى بارئکنا فئها وئمئ	90
	ککلم رئک الحسئى على نبى	91
إِسْرَائِيلَ	اسرائئل ﴿﴾ ئا صئروا وئمئرا	92

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46

Görsel 4.1: ŞE 4141 Rulo 1b/1, 7/el-A'raf:180-192. © TIEM

Notlar	ŞE 4141 Rulo 1b/1: Metin	Satır
أَسْمِيَّة	يَلْحَدُونَ فِي أَسْمَاءٍ سَمَحُونَ	1
	مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٠﴾ وَمِنْ	2
	حَلَمْنَا أَمَهُ نَهْدُونَ بِالْحَقِّ	3
	وَبِهِ يَعْدَلُونَ ﴿١١﴾ وَالسَّ	4
بِأَيْتِنَا	كَدَنُوا نَابِلِنَا سَنَسْتَدْرَجُكُمْ	5
	مَنْ حَبَّ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾ وَأَمَلِي	6
	لَهُمْ أَنْ كَدَىٰ مِنْهُمْ ﴿١٣﴾	7
	أَوْلَمْ نَمَكِّرُوا مَا	8
	نُصَاحَتِهِمْ مِنْ حَبِّهِ أَنْ هُوَ	9
	أَلَا نَدْرُ مِنْهُمْ ﴿١٤﴾ أَوْلَمْ	10
	نُطَرِّقُوا فِي مَلَكُوتِ	11
السَّمَوَاتِ	السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ	12
	وَمَا حَقَّ لِلَّهِ مِنْ سَيِّئٍ وَأَنْ	13
	عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ فِدَىٰ	14
	أَهْلِ أَهْلِهِمْ هِيَ	15
	حَدِيثٌ بَعْدَهُ يَوْمَئِذٍ ﴿١٥﴾	16
	مَنْ نَصَّلَ اللَّهَ فَلَا هَادِيَ لَهُ	17
طُعْمَتِهِمْ	وَنَدْرُهُمْ فِي طُعْمَتِهِمْ	18
	بَعْمُونَ ﴿١٦﴾ نَسْلُوبِكُمْ عَنِ السَّاعَةِ	19
مُرْسِنَتَهَا	أَنَا مَرْسِنَتُهَا فَلِأَيِّ	20
	عِلْمِهَا عَدْرِي لَا حَلْمِهَا	21
	لَوْفِهَا أَلَا هُوَ مَلِكٌ فِي	22
السَّمَوَاتِ	السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ	23
	لَا نَأْسُكُمْ إِلَّا بَعْدَهُ	24
	نَسْلُوبِكُمْ كَأَنَّكُمْ حَتَّىٰ عَمَّا	25
	فَلِأَيِّ عِلْمِهَا عِنْدَ اللَّهِ	26
	وَلَكِنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا	27
	يَعْلَمُونَ ﴿١٧﴾ فَلِأَيِّ أَمَلِكُمْ لِمَسِي	28
	نَعْمَا وَلَا صِرَا أَلَا مَا	29
	سَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ	30
	الْعَبَثِ لَأَسْكُرْتُمْ مِنْ	31
	الْحَدْرِ وَمَا مَسَىٰ السَّمَاءُ أَنْ	32
	أَنَا أَلَا نَدْرُ وَنَسْدُ	33
	لِقَوْمٍ يَوْمَئِذٍ هُوَ الَّذِي	34
وَجِدَّةٌ	حَلَمْتُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ	35
	وَجَعَلْنَا مِنْهَا رُوحًا لِنَسُكُنَ	36
تَعْتَسِنَهَا	أَلَيْهَا فَلِأَيِّ نَعْسِنَهَا حَمَلٌ حَمَلًا	37
	حَصْفًا فَمَرَبٌ نَهْ فَلِأَيِّ	38
	أَهْلِي دَعَا اللَّهَ	39
ضَلِجًا	رَبِّهَا لَنْ أَسْمَا ضَلِجًا لِنَكُونُ	40
الشَّكْرِينَ عَاتِنَهَا	مِنْ الشَّاكِرِينَ ﴿١٨﴾ فَلِأَيِّ أَلَيْهَا	41
ضَلِجًا	ضَلِجًا جَعَلْنَا لَهُ سُرُكًا فَمَا	42
عَاتِنَهَا	أَلَيْهَا فَعَالَى اللَّهُ عَمَّا	43
	نَسْرُكُونَ ﴿١٩﴾ أَسْرُكُونَ مَا	44
	لَا يَحْلِقُ سِنًا وَهُمْ يَحْلِقُونَ ﴿٢٠﴾	45
	وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ صِرَا	46

47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92

Görsel 4.2: ŞE 4141 Rulo 1b/2, 7/el-A'râf:192-206. © TIEM

Notlar	ŞE 4141 Rulo 1b/2: Metin	Satır
	ولا افسهم بصرون ﴿٤٧﴾	47
	وان بدعوههم الى	48
	الهدى لا ينعوكم سوا	49
	عليكم ادعوتهم	50
صَمِتُونَ	ام اسم صامتون ﴿٥١﴾ ان	51
	اليس ندعون من دون	52
	الله عباد ايمانكم	53
	فادعوهم فليستجيبوا لكم	54
صَدِيقِينَ	ان كنتم صادقين ﴿٥٥﴾ اثم	55
	ارحل نسيون بها ام لهم	56
	اند نطسولون بها ام لهم	57
	اعن بصرون بها ام لهم	58
	ادان نسمعون بها فل	59
	ادعوا شركاكم	60
	تم كندون فلا تطرون ﴿٦١﴾	61
	ان ولي الله الذي يرز	62
الْكٰتِبِ	الكتاب وهو سؤلى	63
الصّٰلِحِينَ	الصالحين ﴿٦٤﴾ واليس ندعون	64
	من دونه لا نستطعون	65
	صركم ولا افسهم	66
	بصرون ﴿٦٧﴾ وان بدعوههم	67
	الى الهدى لا سمعوا	68
	وبرا بهم بطرون المك	69
	وهم لا بصرون ﴿٧٠﴾ حد	70
	النعو وامر بالعرف	71
الْخٰبِرِينَ	واعرض عن الخافلين ﴿٧٢﴾	72
الشَّيْطٰنِ	واما بترعك من الشيطان	73
	رع فاسعد بالله انه	74
	سمع علم ﴿٧٥﴾ ان اليس	75
طَيِّفٍ	اهوا اذا مسهم طائف	76
الشَّيْطٰنِ	من الشيطان بذكروا	77
	فادا هم مصرون ﴿٧٨﴾	78
وَإِخْوٰنِهِمْ	واخوانهم بمدونهم	79
	فى العى تم لا بصرون ﴿٨٠﴾ وادا	80
بِآيٰتِهِ	لم ناهم ناله فاولوا لولا	81
	احسبها فل ايا ابع ما	82
	بوحى الى من رى هذا	83
	صار من ريكم وهدى	84
	ورجه لوم بومون ﴿٨٥﴾	85
	وادا فرى القران	86
	فاسمعوا له وانصوا	87
	لعليكم برحون ﴿٨٨﴾ وادكر	88
	ريك فى نسيك صرعا	89
	وحفته ودون الجهر	90
	من القول بالعدو والاصال	91
الْغٰفِلِينَ	ولا يكس من الغافلين ﴿٩٢﴾ ان	92

Değerlendirme ve Sonuç

Tespit edebildiğim kadarıyla ŞE 4141 Rulo, Kur'an metninin yazım tarihine ilişkin kodikoloji, imla, ayet sonu işaretleri ve süsleme konularında şu bilgileri sunmaktadır:

1. ŞE 4141 Rulo, dikey açılan bir rulodur. Rulo 82 cm uzunluğunda, 14 cm genişliğinde tek parçadır. Parşömen üzerinde metnin yazılı olduğu bölümün ölçüsü 9.5 cm'dir. Kenar boşlukları ise sağda 2.5 cm ve solda 2 cm kadardır. Ayrıca her bir satırda ortalama karakter/harf sayısı 16'dır.⁷¹ Parşömen rulonun her iki yüzünde de Kur'an metni yazılıdır. Elyazmanın her bir yüzünde 92 satır bulunmaktadır. Elyazmasının 1a yüzü 7/el-A'râf 104-137. ayetleri; 1b yüzü 7/el-A'râf:180-206. ayetleri içermekte olup 206. ayetin sadece ilk kelimesi (ٱلۡحٰیۡرِۡمِۡ) bulunmaktadır. El-A'râf suresi 206 ayettir. Surede 3341 kelime bulunmaktadır. Elyazmanın 1a yüzünde 369, 1b yüzünde 357 olmak üzere bu elyazmasında toplam 726 kelime bulunmaktadır. Ortalama değer (bir rulo yüzünde 363 kelime) üzerinden hesaplandığında elyazması surenin %22'sini ihtiva etmektedir. Bu elyazmasının ölçüleri ve metin yazım disiplini dikkate alındığında dokuz rulo yüzü üzerinde el-A'râf suresinin tamamlanmış olabileceği söylenebilir.

2. Elyazmasının her iki yüzü birbirinin devamı değildir. Parşömenin başında ve sonunda görülebilir dikişler olması devam eden bir metnin ara parçası olduğunu göstermektedir. Eksik parçada el-A'râf suresinin başlangıç kısmının bulunduğu anlaşılmaktadır. Elyazmanın 1b yüzünde el-A'râf suresi neredeyse bitmektedir. Dolayısıyla altta gelen parçada yeni sure başıyla el-Enfâl suresinin yazılı olması muhtemeldir.

1a - baş

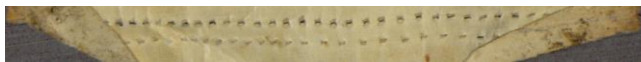
1a - son

1b - baş

1b - son

3. ŞE 4141 Rulo büyük oranda okunabilirlik düzeyi yüksek, iyi durumda bir elyazmadır. Metnin ana mürekkep rengi kahverengidir. Ancak 1a yüzündeki mürekkep neredeyse tamamen kaybolmuştur ve gri rengi

⁷¹ Krş. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101. Ory, bu elyazmasının fiziksel özellikleri arasında harflerin ölçülerini de eklemiştir. Örneğin: "Elifin yüksekliği 0,8 cm; genişliği 0,1 cm'dir." Bkz. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101.

andırmaktadır. 1b yüzü belirgin şekilde kahverengidir. Bu durum parşömenin deri kısmının, kürk kısmına nazaran daha düzgün ve pürüzsüz olmasıyla ilişkilidir.

4. Elyazmanın satır başlarında ve sonlarında hiza disiplini vardır. Metin yazım hassasiyetine bir örnek olarak 1b yüzü 55-56-57-58. satırları dikkat çekmektedir (7/el-A'rāf:195). Bu satırlar *elif* harfiyle başlamakta; *e-lehum*, *em lehum*, *em lehum*, *em lehum* kelimeleriyle bitmektedir. Ayrıca kelime sonlarındaki *nūn* harfinin ve *bihā* kelimesinin hizalarının göz önünde bulundurulmuş olduğu görülmektedir.

5. Elyazmadaki noktalama işaretlerinin metne daha sonradan eklenmiş olması muhtemeldir. Bu işaretler her zaman birinci katibe ait olmaz; çok daha sonraki bir döneme ait olabilir. *Kūfī* Kur'an elyazmaları sık sık kırmızı nokta içermektedir. Ancak birinci katibe ait olup olmadığının tespit edilmesi oldukça zordur. Bu sebeple metin üzerinde bu işaretler gösterilmemiştir. Siyah mürekkebin 1b yüzünde noktalama işareti, *ta'sīr* işaretleri ve bir yerde de okunamayan bir kelimenin son iki harfinin yazılması (1b/1, 19) için kullanılmış olduğu görülmektedir. Mürekkebin rengi ve işaret tekniği bunların daha sonra eklendiğini göstermektedir. Elyazmada kahverengi noktalamalar da görülmektedir. Bunun birinci katibe ait olması ihtimali söz konusu olmakla birlikte bu konularda kesin sonuçlar yazabilmek için ileri teknik araştırmalara ihtiyaç vardır.

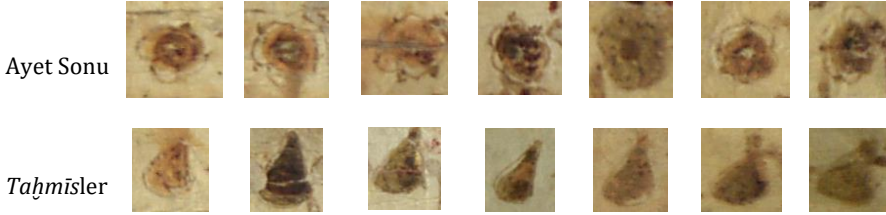
6. Tespit edebildiğim kadarıyla elyazmada imlaya dair tek konu, med harfi *elifn* yazıda resmedilmiş olmasıdır. Bu uygulama metin üzerinde **yeşil** vurguyla belirtilen harflerde takip edilebilir. Hemzenin yazımına dair ise örnekler şu şekildedir:

Kelime başı	أَفُول اءول (7:105; 1a/1, 2)	اعلم أءعلم (7:188; 1b/1, 30)
Kelime ortası	ءبء ءءء (7:106; 1a/1, 5)	ءسلوءك ءءسلوءنك (7:187; 1b/1, 19)
Kelime sonu	ءبءاء ءبءاء (7:108; 1a/1, 9)	ءسواء ءسواء (7:193; 1b/2, 49)

7. Elyazmada **بَاءِء** kelimesinin **بَاءِء** şeklinde yazıldığı görülmektedir (7:203; 1b/2, 81). Ulaşılabilen diğer Kur'an elyazmalarında da aynı yazım (ءاءه) söz

konusudur.⁷² Ed-Dānī (ö.444/1053) bu kelimeyi bazı mushaflarda (بايئته), (بايئت) ve (بايئتا) şeklinde, bazılarında ise tek (باء) ile gördüğünü kaydetmekte; tek (باء) ile yazımın daha fazla olduğunu da belirtmektedir.⁷³

8. ŞE 4141 Rulo elyazmasında ayet sonlarında işaretler bulunmaktadır. Her bir ayet sonundaki ayırıcı, küçük bir gül formunda belirtilmiştir.⁷⁴ Elyazmada *taḥmīs* ve *ta'şīr* işaretleri de kullanılmıştır. *Taḥmīs*ler diğerlerinden farklı bir formda belirtilmiştir.⁷⁵ *Ta'şīr*ler ise şu anda çok net olmasa da yaldızlı bir rozet ile belirtilmiştir.⁷⁶ Elyazmanın 1a yüzünde *ta'şīr* işaretleri on ayette bir olmasına rağmen 111-121-131. ayetlerin sonunda yer almaktadır. 1b yüzünde ise olması gerektiği gibi 180-190-200. ayetlerin sonunda bulunmaktadır. Elyazmadaki *ta'şīr*lerin stilistik özelliklerinin tek bir kaleme ait olduğu dikkate alındığında bunun ayet sayımından kaynaklı bir durum olduğu anlaşılmaktadır. *Ta'şīr*lerin içinde sayıların ifade edildiği bir yazı olabilir. Ancak mevcut haliyle okunamamaktadır. İleri teknolojiler bu konularda daha sağlıklı sonuçlara ulaştıracaktır. Elyazmadaki ayet ayırımlarına dair bazı örnekler, bütün *taḥmīs* ve bütün *ta'şīr* işaretleri aşağıda sunulmuştur:

⁷² Örneğin bkz. Tayyar Altıkulaç, *Muşhaf-ı Şerif: Londra*, 28-29; Michael Marx, Hadiya Gurtmann, Tobias J. Jocham ve Jens Sauer, "Berlin, Staatsbibliothek: Wetzstein II 1913 (Ahlwardt 305)," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/163/page/64v> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 328 (a),"

<https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/13/page/39v> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham, Jens Sauer, Stefanie Franke, Sabrina Cimiotti, Salome Beridze ve Edin Mahmutovic ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 330 (g)," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/31/page/59r> (29.04.2022); Michael Marx (Tobias J. Jocham ve Jens Sauer ile işbirliğiyle), "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 331,"

<https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/32/page/14r> (29.04.2022); Michael Marx ve Jens Sauer, "Sanaa, Dār al-maḥtūtāt: DAM 01-25.1," <https://corpuscoranicum.de/en/verse-navigator/sura/7/verse/203/manuscripts/116/page/8v> (29.04.2022).

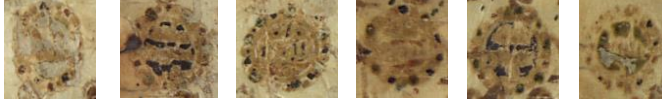
⁷³ ed-Dānī, *el-Muḥni' fi Ma'rifeti Mersūmi Meşāḥifi Ehli'l-Emsār ma'a Kitābi'n-Naḫḫ*, 50.

⁷⁴ Krş. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101.

⁷⁵ Ory, bunu süs şeklinde *hā'* harfi olarak kaydetmiştir. Bkz. Krş. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101.

⁷⁶ Krş. Ory, "Un nouveau type de muşhaf," 101.

Ta'şirler

9. Elyazmasında ayet sonu işaretlerine dair diğer bir konu 7/el-A'râf:137. ayet ile ilgilidir. Bu ayet (وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ) ifadesi ile bitmektedir. Ancak elyazmasında *İsrâ'îl* kelimesinden sonra (1a/1, 92) bir ayet ayırıcı işareti vardır:

Ayet sonu ayırımlarına ilişkin el-A'râf sureesindeki ihtilafı konulardan biri de “عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ” ifadesidir. Elyazmasında 137. ayetin bitişine ilişkin *Hicāzī* geleneğin tercih edildiği görülmektedir.⁷⁷

10. Elyazmasındaki ayet sonu işaretlerine ilişkin tespit edebildiğim son bir husus 7/el-A'râf:200. ayetteki *ta'şir* işaretiyle ilgilidir (1b/1, 75). Ayetin sonu *semī'un 'alīm* ifadesidir ve *ta'şir* işaretinin bu ifadeden sonra olması gerekmektedir. Elyazmasında ise *semī'un 'alīm* ifadesinden sonra küçük bir daire görülmekte; *ta'şir* işareti ise elyazmasındaki genel uygulamadan farklı olarak satır sonuna eklenmiştir:

Elyazmadaki *ta'şir*lerin stilistik özelliklerinin tek bir kaleme ait olduğu dikkate alındığında bunun katibin işareti sehven yerinde göstermemesinden kaynaklı bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Katip ilgili yerde küçük bir daire şekliyle buna işaret ederek *ta'şir* işaretini satır sonuna yerleştirmiştir. Bunun metin içinde *ta'şir* işareti için yeterince yer olmamasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira bu büyüklükte bir *ta'şir* işaretinin metne yerleştirilmesi harfleri/kelimeleri büyük oranda kapatacak ve okumayı engelleyecektir.

11. ŞE 4141 Rulo, bu formda elyazmalarındaki süslemeler için bir örneklik sunmakla birlikte metinde süsleme sadece ayet sonlarındaki işaretlerde görülmektedir. Her ayet sonunda metnin yazımında kullanılan kalemle yapılan ayet ayraçları süslemeyle tasvir edilmiştir. Ayet sonunda ve *taḥmīs*lerdeki işaretler küçük formdadır. *Ta'şir* için kullanılan işaretler ise

⁷⁷ ed-Dānī, *el-Beyān fī 'Addi Āyi'l-Kur'an*, 415; 'Abdulfettāh b. 'Abdulgānī el-Kāḏī, *el-Ferā'idu'l-Ḥisān fī 'Addi Āyi'l-Kur'an*, 35-36.

büyük süslemeler şeklinde olup yazı kaleminin dışında bir uygulamayla yapılmış olduğu söylenebilir.

12. Sonuç olarak, TİEM, dünyanın en zengin Kur'an elyazmalarına ev sahipliği yapmaktadır. Şam Evrakı koleksiyonu da Kur'an tarihi için müstesna bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Ancak koleksiyonun detaylı bir kataloğu olmadığı için bütünüyle değerlendirebilmek çok zordur. Öncelikle koleksiyon içerisinde birbirinden ayrılmış folyoların bir araya getirilmeleri gerekmektedir.⁷⁸ Böyle bir çalışma elbette uzun zaman alacaktır; ancak sonuçları İslam'ın ilk asırlarının Kur'an kültürünü ortaya çıkarması bakımından önemli ve değerlidir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:	Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek / Grant Support:	Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1400. Yılında Kur'an-ı Kerim: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu. İstanbul: Antik A.Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Adler, Jakob Christian. *Descriptio codicum quorundam cuficorum partes Corani exhibentium in bibliotheca regia Hafniensi et ex iisdem de scriptura cufica Arabum observationes novae*. Altona, 1780.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesâhif-i Kadîme: İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: IRCICA, 2015.
- Altıkulaç, Tayyar. *Hz. Ali'ye Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf (San'â Nüshası)*. İstanbul: IRCICA, 2011.
- Altıkulaç, Tayyar. *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerîf: Türk ve İslam Eserleri Nüshası*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi-İSAM, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. *Mushaf-ı Şerîf: Londra, British Library Nüshası*. İstanbul: IRCICA, 2017.
- Bandt, Cordula ve Arnd Rattmann. "Bruno Violet and the Exploration of the Qubbat al-Khazna Around 1900." *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*, ed. Arianna D'Ottone

---

⁷⁸ Elif Behnan Bozdoğan, *Hicâzî* elyazmaları bağlamında bununla ilgili bir yöntem teklifi sunmaktadır. Buna göre "elyazmalarının sayfa ölçüleri, kalem ağzı kalınlığı, sayfa kullanımı, benzer harfleri birbirinden ayırıcı noktalar, hareketler ve ayet sonu işaretleri, tahmis işaretleri ve sure başları" özelliklerini takip ederek elyazmalarının eşleştirme imkânı söz konusudur. Bkz. Bozdoğan, "Şam Evrakı Koleksiyonuna Giriş," 283-285.

- Rambach, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt, içinde 105-126. Beirut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Behrens-Abouseif, Doris. "The Fire of 884/1479 at the Umayyad Mosque in Damascus and an Account of Its Restoration." *Mamlūk Studies Review* 8/1 (2004): 279-297.
- Bergsträsser, Gotthelf. *Plan eines Apparatus Criticus zum Koran*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1930.
- Bozdoğan, Elif Behnan. "Şam Evrakı Koleksiyonuna Giriş: Aynı Mushafa Ait Farklı Yazmaların Tesbiti." *Kur'an Araştırmaları ve Oryantalizm*, ed. Necmettin Gökçır, Bilal Gökçır ve Muhammed Abay, içinde 277-291. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Cankurt, Fatih. *Hz. Ali Mushafi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.
- Cellard, Éléonore. *Codex Amrensis 1*. Leiden: Brill, 2018.
- Connolly, Magdalen M. ve Nick Posegay. "A Survey of Personal-Use Qur'an Manuscripts Based on Fragments from the Cairo Genizah." *Journal of Qur'anic Studies* 23/2 (2021): 1-40.
- Corpus Coranicum Project, "Manuscripts-Overview." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, <https://corpuscoranicum.de/en/manuscripts> (29.04.2022).
- ed-Dānī, 'Ebī 'Amr el-Endelusī. *el-Muḳnī' fī Ma'rifeti Mersūmi Meşāhifi Ehli'l-Emşār ma'a Kitābi'n-Naḳḳ*. Tah. Muḥammed Aḥmed Deḥmān. Dimeşḳ: Mektebu'd-Dirāsāti'l-İslāmiyye, 1940.
- ed-Dānī, 'Ebī 'Amr el-Endelusī. *El-Beyān fī 'Addi Āyi'l-Ḳur'ān*. Tah. Gānim Ḳaddurī el-Ḥamed. Dimeşḳ: Dāru'l-Ġavşāni li'd-Dirāsāti'l-Ḳur'āniyye, 2018.
- della Vida, Giorgio Levi. *Frammenti Coranici in Carattere Cufico nella Biblioteca Vaticana*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1947.
- Demirkol, Ali Serkander ve Sevgi Kutluay. "Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an-ı Kerim Koleksiyonu Hakkında." *1400. Yılında Kur'an-ı Kerim*, içinde 138-142. İstanbul: Antik A. Ş. Kültür Yayınları, 2010.
- Déroche, François ve Almut von Gladiss. *Buchkunst zur Ehre Allāhs, Der Prachtkoran im Museum für Islamische Kunst*. Berlin, 1999.
- Déroche, François ve Sergio Noja Nosedá. *Le manuscrit arabe 328 (a) de la Bibliothèque Nationale de France*. Lesa: Fondazione Ferni Noja Nosedá-Studi Arabo Islamici, 1998.
- Déroche, François ve Sergio Noja Nosedá. *Le manuscrit arabe Or. 2165 de la British Library*. Lesa: Fondazione Ferni Noja Nosedá-Studi Arabo Islamici, 2001.
- Déroche, François. "Başlangıçta: Şam'dan Erken Dönem Kur'anlar." *Kur'an Sanatı: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleri*, ed. Massumeh Farhad ve Simon Rettig, çev. Ceylan Adar İlter, içinde 61-75. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Déroche, François. "Collections de manuscrits anciens du Coran à Istanbul: Rapport préliminaire." *Études médiévales et patrimoine turc*, ed. Janine Sourdel-Thomine, içinde 145-165. Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique, 1983.

- Déroche, François. *Islamic Codicology: An Introduction to the Study of Manuscripts in Arabic Script*. Çev. Deke Dusinberre ve David Radzinowicz. Londra: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2005.
- Déroche, François. *Qurans of the Umayyads: A First Overview*. Leiden: Brill, 2014.
- Eldem, Edhem. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin Evrimi." *Kur'an Sanatı: Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Hazineleri*, ed. Massumeh Farhad ve Simon Rettig, çev. Ceylan Adar İter, içinde 119-139. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphaneye*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Farhad, Massumeh ve Simon Rettig (ed.). *Kur'an Sanatı: Türk ve İslam Eserleri Müzesi Hazineleri*. Çev. Ceylan Adar İter. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Fedeli, Alba. "Early Qur'anic Manuscripts, Their Text, and the Alphonse Mingana Papers Held in the Department of Special Collections of the University of Birmingham." Doktora Tezi, University of Birmingham, Birmingham 2014.
- Fedeli, Alba. "Mingana and the Manuscript of Mrs. Agnes Smith Lewis, One Century Later." *Manuscripta Orientalia* 10:3 (2004): 3-7.
- Fedeli, Alba. "The Qur'anic Text from Manuscript to Digital Form: Metalinguistic Markup of Scribes and Editors." *From Scrolls to Scrolling: Sacred Texts, Materiality, and Dynamic Media Cultures*, ed. Bradford A. Anderson, içinde 213-245. Berlin-Boston: De Gruyter, 2020.
- Flood, F.B. "Umayyad Survivals and Mamluk Revivals: Qalawunid Architecture and the Great Mosque of Damascus." *Muqarnas* 14 (1997): 57-79.
- Gacek, Adam. *Arabic Manuscripts: A Vademecum for Readers*. Leiden-Boston: Brill, 2009.
- Göleç, Mustafa. "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı." *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri*, içinde 17-23. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.
- Güzeler, Esra. "Vatikan Kütüphanesi'ndeki Kur'an Elyazmaları Üzerine Biçim ve İçerik Açısından Bir Araştırma." *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (2017): 1437-1496.
- Grohmann, Adolf. "The Problem of Dating Early Qur'ans." *Der Islam* 33 (1958): 213-231.
- Güven, Sümeyye. "Qur'anic Studies in the British Orientalist Tradition: The Case of Alphonse Mingana." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2019.
- Hilali, Asma. *The Sanaa Palimpsest: The Transmission of the Qur'an in the First Centuries AH*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Hirschler, Konrad. "Books within Books: The Link between Damascene Reuse Fragments and the Qubbat al-Khazna." *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*, ed. Arianna D'Ottone Rambach, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt, içinde 439-474. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Jeffery, Arthur ve Isaac Mendelsohn. "The Orthography of the Samarqand Codex." *Journal of the American Oriental Society* 62/3 (1942): 175-195.
- el-Ğādī, 'Abdulfettāh b. 'Abdulğani. *el-Ferā'idu'l-Ĥisān fī 'Addi Āyi'l-Ğur'an*. Medīne: Mektebetu'd-Dār, 1404.
- Kazan, Hilal. "1893 Yangını Sonrası Şam Emevi Camii Restorasyonu." *Mediterranean Journal of Humanities* 6/2 (2016): 333-341.

- Marx, Michael. "British Kütüphanesi'nde Bulunan Or. 2165 No'lu Elyazması Hakkında Tetkikler." *Kur'an'ı Anlama Yolunda*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, 271-286. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2017.
- Marx, Michael. "Introduction to Transliteration System of *Corpus Coranicum*." Yayınlanmamış Çalışma.
- Marx, Michael. "Introduction." *Qur'ān Quotations Preserved on Papyrus Documents, 7th – 10th Centuries And The Problem of Carbon Dating Early Qur'āns*, ed. Andreas Kaplony ve Michael Marx, içinde 1-41. Leiden-Boston: Brill, [2019].
- Marx, Michael. "Qatar National Library: HC.MS.03168." Transliterasyon: Azam & Raheleh Shahpasand, *Manuscripta Coranica*, ed. Michael Marx, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/2/verse/221/manuscripts/1364/page/1r> (29.04.2022).
- Marx, Michael, Hadiya Gurtmann, Tobias J. Jocham ve Jens Sauer. "Berlin, Staatsbibliothek: Wetzstein II 1913 (Ahlwardt 305)." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/163/page/64v> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 328 (a)." Transliterasyon: Elaheh Azam ve Rahele Shahpasand. *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/13/page/39v> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham, Jens Sauer, Stefanie Franke, Sabrina Cimiotti, Salome Beridze ve Edin Mahmutovic ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 330 (g)." *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/31/page/59r> (29.04.2022).
- Marx, Michael (Tobias J. Jocham ve Jens Sauer ile işbirliğiyle). "Paris, Bibliothèque nationale de France: Arabe 331." Transliterasyon: Laura Hinrichsen. *Manuscripta Coranica*. Ed. Michael Marx. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/32/page/14r> (29.04.2022).
- Marx, Michael ve Jens Sauer. "Sanaa, Dār al-maḥṭūṭāt: DAM 01-25.1." Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. <https://corpuscoranicum.de/en/versenavigator/sura/7/verse/203/manuscripts/116/page/8v> (29.04.2022).
- Mingana, Alphonse ve Agnes Smith Lewis. *Leaves from Three Ancient Qur'āns Possibly Pre-Othmānic with a List of Their Variants*. Cambridge: Cambridge University Press, 1914.
- Moritz, Bernhard. *Arabic Palaeography: A Collection of Arabic Texts from the First Century of the Hidjra till the Year 1000*. Kahire 1905.
- Mürekkebin İzi: Yazma Eserler Seçkisi*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı Yayınları, 2020.

- Nöldeke, Theodor, Friedrich Schwally, Gotthelf Bergsträßer ve Otto Pretzl, *The History of the Qurʾān*. Ed. ve çev. Wolfgang H. Behn. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Olszowy-Schlanger, Judith. "Cheap Books in Medieval Egypt: Rotuli from the Cairo Geniza." *Intellectual History of the Islamicate World* 4 (2016): 82-101.
- Onur, Enes Furkan. "Corpus Coranicum Projesi Dokümantasyon Bölümlerinin Analizi." Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2022.
- Ory, Solange. "Un nouveau type de muşhaf: inventaire des corans en rouleaux de provenance damasquine, conservés à Istanbul." *Revue des Études Islamiques* 33 (1965/1966): 87-149.
- Ölçer, Nazan. "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 41:543-544.
- Puin, Gerd. "Methods of Research on Qurʾanic Manuscripts: A Few Ideas." *Maşâhif Şanʾāʾ*, içinde 9-17. Kuveyt: Dâru'l-Âşâri'l-İslâmiyye, 1985.
- Puin, Gerd. "Observations on Early Qurʾān Manuscripts in Şanʾā." *The Qurʾān as Text*, ed. Stefan Wild, içinde 107-111. Leiden: Brill, 1996.
- Rambach, Arianna D'Ottone. "Early Qurʾanic Scrolls and Their Links with the Christian Manuscript Tradition."
https://www.academia.edu/49167098/EARLY_QURANIC_SCROLLS_AND_THEIR_LINKS_WITH_THE_CHRISTIAN_MANUSCRIPT_TRADITION (29.04.2022).
- Rambach, Arianna D'Ottone. "An Unpublished Qurʾanic Fragment from the Qubbat al-Khazna in the Syrian National Museum."
https://quranmss.com/2020/07/27/quran_fragment_qubbat_alkhaznah/#_ftn3 (05.11.2022).
- Rambach, Arianna D'Ottone, Konrad Hirschler ve Ronny Vollandt (ed.). *The Damascus Fragments: Towards a History of the Qubbat al-Khazna Corpus of Manuscripts and Documents*. Beyrut: Orient-Institut Beirut, 2020.
- Revzan, Efim A. *Koran 'Usmana: Sankt-Peterburg, Katta-Langar, Bukhara, Tashkent*. St. Petersburg, 2004.
- Sadeghi, Behnam ve Mohsen Goudarzi, "Şanʾāʾ 1 and the Origins of the Qurʾān." *Der Islam* 87 (2010): 1-129.
- Sourdel-Thomine, Janine ve Dominique Sourdel. "Nouveaux documents sur l'histoire religieuse et sociale de Damas au Moyen Âge." *Revue des Études Islamiques* 32 (1964): 1-25.
- Şahin, Seracettin. *Islamic Art: The Museum of Turkish and Islamic Arts*. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi, 2019.
- ŞE 4141 Rulo, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, Şam Evrakları Koleksiyonu.
- Tüzen, Adnan. "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi." *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri*, içinde 25-49. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.
- van Putten, Marijn. "Arabe 334a. A Vocalized Kufic Quran in a Non-canonical Hijazi Reading." *Journal of Islamic Manuscripts* 10 (2019): 327-375.
- Vollandt, Ronny. "Jakob Georg Christian Adler (1756-1834) and His Books." *Jewish Manuscript Cultures: New Perspectives*, ed. Irina Wandrey, içinde 275-306. Boston: De Gruyter, 2017.
- Yâzîcî, Tâlib. "Emeviyye Camii." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 11:108-109.